

NECİB MAHFÛZ'UN *HÂN EL-HALİLİ* ROMANINDA MEKÂN İZLEĞİ

AYSEL ERGÜL KESKİN*

ÖZET

Modern Mısır Edebiyatının en ünlü ve Nobel ödüllü yazarı olan Necib Mahfûz'un, 1946 yılında yayımlanan *Hân el-Halîlî* romanı, adından da anlaşılacağı üzere mekân unsurunun, roman karakteri olarak ortaya çıktığı bir eserdir. Yazar bu eserinde, anlatmak istediği toplumsal olayları ve ilişkileri, mekân zemininde temellendirerek, mekân unsurunun önemini okuyucuya birinci elden duyumsatmıştır. Romanda adı geçen mekânların karmaşık mimari yapısı ve kargaşası, roman karakterlerinin psikolojik yapılarıyla son derece örtüşmektedir.

Bu çalışmamızda, roman karakterleriyle kaynaşıp bütünleşmiş bir mekân olgusunu, Necib Mahfûz'un, *Hân el-Halîlî* romanı zemininde irdelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Necib Mahfûz, Mısır romanı, *Hân el-Halîlî*, mekân

ABSTRACT

The Concept of Setting in the Novel “*Hân el-Halîlî*” by Necib Mahfûz

The novel “*Hân el-Halîlî*”, published in 1946 by Necib Mahfûz, the most famous and Nobel Awarded author of modern Egyptian Literature, is a work in which the element of setting, as it is understood from the name, appears novel character. The author made the reader feel the importance of setting element by founding the social events and relationships he wanted to narrate on the basis of setting. The complex architectural structure and confusion of the settings mentioned in the novel correspond to the psychological nature of the characters of novel.

In this study, we tried to examine the concept of setting matched and integrated with the characters of the novel on the basis of *Hân el-Halîlî*” by Necib Mahfûz.

Key Words: Necib Mahfûz, Egyptian Novel, *Hân el-Halîlî*, setting.

Necib Mahfûz: Modern Mısır Edebiyatının en ünlü roman yazarı Necib Mahfûz, 11 Aralık 1911’de, çocukluk yıllarını geçirdiği el-Cemâliyye semtinde doğdu. Sonra el-Huseyn ve el-’Abbâsiyye gibi hem eserlerinde hem de özel hayatında önemli yere sahip olan Mısır’ın eski semtlerinde yaşadı. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1934 yılında Kahire Üniversitesi

* Doç. Dr., Atatürk Üniv. Edebiyat Fak. Doğu Dilleri ve Ed. Bölümü Arap Dili ve Ed. Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. aergul@atauni.edu.tr // aysergul@hotmail.com

Felsefe Bölümünden mezun oldu. Öğrencilik döneminde edebiyatla ilgilenmeye başlayan Mahfûz, master tezini hazırlarken, o dönemlerde okuduğu el-‘Akkâd ve Tahâ Huseyn’den etkilenerek, tercih anlamında felsefe ile edebiyat arasında büyük bir çekişme yaşadı. Mezun olduktan sonra, değişik devlet kademelerinde görevler yaptı. Edebî yolculuğuna, öyküler yazarak başladı. Bunları, tarihî ve sosyal içerikli romanları takip etti. Bütün roman ve öykülerinin konusu, Mısır’da geçmektedir. Daha sonraki yıllarda, sinema için birkaç senaryo yazdı. O, eserleri en çok sinema ve televizyona aktarılan bir yazardır. Elliye aşkın roman ve hikâyesi bulunmaktadır. Eserlerinin büyük çoğunluğu, otuz üç dile çevrilmiştir. En önemli eserleri arasında Zukâku’l-Midak, es-Sülâsiyye, Hân el-Halîlî, Evlâd Hâratinâ, Bidâye ve Nihâye bulunmaktadır. Yazar, pek çok edebiyat ödülünün yanı sıra 1988 yılında Nobel Edebiyat Ödülünü aldı. 30 Ağustos 2006 yılında vefat etti.¹

Romanın özeti şöyledir:

Kahire’de Bayındırlık Bakanlığında küçük bir memur olarak çalışan Ahmed Akif, 1941 yılı Eylül ayında, ailesiyle birlikte oturduğu es-Sekâkîni semtinden Hân el-Halîlî semtine taşınır. Bu ani taşınmadan dolayı Ahmed Akif şaşkınlık içindedir. Kalbinde, eski evine karşı bir özlem ve eski bir halk semtine taşındığına dair bir hüznün olmakla birlikte; cehenneme dönen tehlikeli bir bölgeden uzaklaştığı için de bir rahatlık hisseder. Labirent gibi yollardan ve iç içe geçmiş sokaklardan geçerek yeni taşındıkları apartman dairesine ulaşır. Semtin karmaşık ve sosyal statüsü düşük yapısı Ahmed Akif’in hiç hoşuna gitmese de, II. Dünya Savaşı sırasında es-Sekâkîni’deki evlerinden daha güvenli olan Hân el-Halîlî’deki bu apartman dairesine taşınmaktan başka çareleri kalmamıştır. Liseden sonra öğrenimini bırakmak zorunda kalarak, bir konuda uzmanlaşma fırsatı bulamayan Ahmed Akif, büyük bir tutkuyla okumaya bağlanmıştır. Babası, ihmalle zarara neden olduğu için çalıştığı daireden emekli edilmiş, bu yüzden büyük oğul Ahmed Akif, eğitimini yarıda keserek, çökmüş ailesini geçindirmek ve daha sonra biri yıllar önce ölen, diğeri ise Mısır bankasında memur olan iki küçük kardeşini yetiştirmek için küçük bir işe girmeye mecbur kalmıştır. Kırk yaşında olmasına rağmen henüz evlenememiş; utangaç, çekingen ve düşünsel bir olgunluğa erişememiş; içinde ukde kalan hukuk tahsilini yapamamanın, bulunmayı istediği iyi bir sosyal konumda olamamanın verdiği eziklikleri ve gel gitleri yaşayan korkak bir karakterdir Ahmed Akif. el-Huseyn semtindeki yeni evlerine taşındıklarının ikinci günü, sabahleyin, apartmanlarının koridorunda gördüğü, henüz on altı yaşlarında olduğu anlaşılan komşu kızı

¹ www.sis.gov.eg/VR/Figure/arabic/html/3i.htm; Necîb Mahfûz hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ‘Abdu’l-Muhsin Tâhâ Bedr, *Tatavvuru’r-Rivâyeti’l-‘Arabîyyeti’l-Hadîse fî Mısır (1870-1938)*, Kahire 1983; Ürün, Kazım, *Necîb Mahfuz ve Toplumsal Gerçekçi Romanları*, Konya 1999; Yıldız, Musa, *Necîb Mahfuz’un Sembolik Romanları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998;

Nevâl ile karşılaşınca, onun gözlerinden etkilenerek heyecanlanır. Ailesine bakmak ve kardeşlerini yetiştirmek için evlilik hayatından bile özveride bulunmuştur. Daha sonra ise maaşının az ve yaşının büyük olması neden olarak gösterilip evlenmek istediği kızlar tarafından reddedilmiştir. Bu tatsız olaylar karşısında Ahmed Akif büyük hayal kırıklıkları yaşamış, bundan sonra kadınları kötölemek ve her türlü kötülüğü onlara yükleyerek kendini rahatlatmak gibi bir huy geliştirmiş ve kadınlara düşman olmuştur. Ancak diğer yandan da içini, kadınlara karşı sevgi ve öfkeyle karışık derin duygular kaplamaya devam etmiştir.

Yeni taşındıkları semtte, Hattat Nûnû adlı tabelacı dükkânının sahibisiyle tanışır ve dostluk kurar. Kalender, candan kişiliği ve hayata bakışıyla onu şaşırtan Nûnû'dan çok hoşlanır. Onun tavsiyesi üzerine, semtin daha çok okumuş kişilerinin bir araya geldiği ez- Zehrâ' Kahvehanesine gitmeye başlar ve orada, sosyalist düşünce yapısına sahip olan Avukat Ahmed Râşid ve çeşitli devlet dairelerinde memur olarak çalışan mahalle sakinleriyle tanışır. Bu arada kalbini titreten genç kızı bir gün penceresinin karşısındaki dairenin balkonunda görür. Bu kız, komşuları Ahmed Halil ile Tevhide Hanımın kızları olan Nevâl'dir. Nevâl, 'Abbâsiyye Kız Lisesi'nde okumakta olan on altı yaşlarında, güzel gözlü, esmer, tatlı ruhlu ve çekici bir genç kızdır. Ahmed Arif ile Nevâl hemen hemen her gün balkonlardan birbirlerine sevgi yüklü bakışlarla bakmayı adet haline getirirler. Yaşının büyük ve kendisinin yakışıklı bir kişi olmadığını bilmesine rağmen Ahmed Arif, bu güzel kıızı sevmekten, onu hayal etmekten kendini alamaz ve onunla evlenmek ister. Bu arada Ramazan ayı başlamıştır. İki sevgili balkon, pencere ve sık sık yapılan bombalamalardan korunmak için indikleri sığınakta göz göze gelmeye devam ederler. Ramazanın sonlarına doğru, Asyût'taki bankada memur olarak çalışan küçük kardeşi Ruşdî, tayininin Kahire'deki merkeze çıktığını, bayramdan sonra orada yeni işine başlayacağını ve Arefe günü orada olacağını bildiren bir mektup gönderir. Anne Devlet Hanım ve Baba Akif Bey bu habere çok sevinirler. Ruşdî, Ahmed Akif'in aksine daha esprili, sempatik ve hareketli bir gençtir. Eve geldiği günden itibaren, odasının penceresinden karşıdaki balkonda gördüğü genç kızdan hoşlanır. Bu kız, komşu kızı Nevâl'dir. Ruşdî, ağabeyi gibi çekingen olmadığı için kıızı, gittiği yerlerde takip eder, peşine düşer ve kısa zamanda kızın gönlünü çeler. Ancak gece hayatından, içki ve kumardan bir türlü kendini alamayan Ruşdî hastalanır. Sağlığı gün be gün bozulur ve sonunda vereme yakalandığı anlaşılır. Sanatoryuma yatırılır. Orada sağlığı daha çok bozulur. Tekrar eve getirirler. Aile hüüzün ve acılar içinde kalır. Nevâl'in babası da Ruşdî'nin hastalığının verem olduğunu öğrenince, genç kızına bu hastalığın bulaşmasından korkarak, onu ziyaret etmesini yasaklar. Bu durum karşısında Nevâl, kederler içinde kıvrılır. Ruşdî, artık Nevâl'in adını anmaz. Acılarını yalnız başına yaşar. Hastalığı uzayınca, rapor alma hakkı kalmadığı için Ruşdî işinden de ayrılmak zorunda kalır. Bu durum onun üzüntüsünü bir kat daha artırır. Artık

hastalığı da iyice şiddetlenmiş, bir deri bir kemik kalmış ve sararıp solmuştur. Tekrar sanatoryuma yatmak ister. Ancak buna fırsat kalmadan ölür. Aile, büyük acılar yaşar. Anne Devlet Hanım, oğlunu kaybetmenin acısını yaşadığı bu semtten ve komşularından çok sıkılmıştır. Yeni bir semte taşınmak ister. Ahmed Akif, annesinin bu isteği üzerine ev aramaya başlar. Ancak nüfusu gittikçe artan Kahire’de, o günlerde ev bulmak çok zordur. Sonunda ez-Zeytûn banliyösünde bir daire bulunur. Aile, Hân el-Halîlî’nin kara hatıralarından ayrılacağı için sevinir. Ahmed Akif ise, arada bir de olsa karşılaştığı Nevâl’e hâlâ âşıktır. Ancak, bir yandan kardeşi Ruşdî’yi kaybetmenin diğer taraftan da âşık olduğu Nevâl’den ayrılmanın acısını içinde taşıyarak ve geçmişe sırt dönerek bu semtten ayrılır.

Hân el-Halîlî Romanında Mekân İzleği: Anlatı esasına dayalı edebî eserlerde mekânlar bir dekor, bir fon olmaktan ziyade, roman karakterlerinin havasını bizlere getirme ve iç dünyalarını dikkatlere sunma görevini üstlenirler. *"Özellikle de ev çevreleri, kişilerin düz değişmeceli ya da eğretilmeli dışavurumları olarak görülebilir. İnsanın yaşadığı ev, kendisinin bir uzantısıdır. Evini betimlemekle o kişiyi betimlemiş olursunuz."*² Dolayısıyla kişilerin yaşadıkları çevreler, aynı zamanda onların ortamları olup, bu ortamların tasvir edilmesiyle, roman kişilerinin psiko-sosyal yapılarının ipuçları okuyucuya ilk elden sunulur. Mekânların, kaçınılmaz yol arkadaşı kişilerdir.

Mekân, kişi-yer birlikteliğinin vazgeçilmez unsurudur. Roman karakterlerinin tanımlanması ve onlarla ilgili olarak okuyucunun zihninde anlamlı imgeler yaratılmasında fonksiyon gücü en yüksek unsurlardan biridir. Mehmet Tekin’in belirttiği gibi mekân unsuru, *"bir "tanıtım" veya "takdim" sorununun ötesinde işlevsel bir özellik taşır. Böylece romancı, mekân unsurunu: "Olayların cereyan ettiği çevreyi tanıtmak, roman kahramanlarını çizmek, toplumu yansıtmak, atmosfer yaratmak" yönünde kullanabilir. Aslında bunların hepsinin temelinde yatan gerçek, anlatılanlara "sahiplik" kazandırma endişesidir."*³

Yazarın, Hân el-Halîlî romanına bir semt ismi seçerek, mekân unsurunun eser üzerindeki mührünü, daha ilk elden okuyucuya duyumsatmak istediğini gözlemlemekteyiz. Çünkü ona göre, insanın duygu ve hislerine bir hareket noktası olması için onun mutlaka bir yer ve olayla irtibatı olması gerekir. Necîb Mahfûz’u motive eden şey, toplumsal problemleri bile çözmeye kullandığı bu semt hayatıdır.⁴ Yazar, hayata dair en önemli deneyimlerini, kenar semtler ve orada yaşayan insanların hayatı sevmeleri

² R. WELLEK ve A. WARREN, *Yazın Kuramı*, Çev: Yurdanur Salman ve Suat Karantay, Adam Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 261.

³ Tekin, Mehmet, *Roman Sanatı (Romanın Unsurları)*, İstanbul 2001, s. 129.

⁴ Ürün, Kazım, *Necip Mahfuz ve Toplumsal Gerçekçi Romanları*, s. 145.

üzerine kurulu felsefelerinden edinir. Çünkü bu kenar semtler çocukluğu, tarihi ve Mısır'ın ruhunu temsil etmektedir.⁵

Gerçekten de Hân el-Halîlî romanında, Necîb Mahfûz'un, romanın geçtiği mekânlarla olan aşinalığını ve bu mekânlarla olan yakın ilişkisini, roman karakterlerinin çizimine de yansıtarak, hem olaylara hem de kişilere gerçeklik kazandırarak okuyucuya sunduğunu gözlemlemekteyiz. Mekânın gerçekliği ve tüm yönleriyle romanda yansıtılması, okuyucuyu aynı zamanda roman karakterleri ve olaylar hakkında oturaklı değerlendirmelerin yapılabileceği, zemini sağlam bir romanla karşı karşıya bırakmaktadır.

Yazarın, romanda cereyan eden olaylar için gerekli olan kurmaca mekânlar değil; bizzat olayların akışına ve yapısına uygun, Mısır halkı tarafından bilinen es-Sekâkînî, el-Huseyn ve Hân el-Halîlî semtlerini tasvir etmeye ve roman karakterlerini, bu semtlerin ruhunu yansıtan, onların anlam ve fonksiyonlarını ortaya koyan psikolojik ve sosyolojik portreleriyle çizmeye çalıştığını duyumsamaktayız. Bu haliyle mekân, dış dünyanın değil; karakterlerin iç dünyalarının, psikolojik yapılarının ve bilinçaltılarının ortaya konulmasında etkili bir faktördür.

Necîb Mahfûz'un, II. Dünya Savaşının başlarında ailesiyle birlikte, el-'Abbâsiyye'den el-Huseyn semtine taşındıklarından bahsetmesi, Hân el-Halîlî romanındaki semt değiştirme olayında kendi deneyimlerinden faydalandığını hissettirmektedir.⁶ Eserdeki roman kişilerinin ruhsal değişimleri, gelişimleri mekân değişimleriyle kendini göstermektedir. Bu anlamda mekân değişikliklerinin olay, kişilerin hal ve hareketleri ve alışkanlıkları üzerinde gösterdiği etkiyi göz ardı etmemek gerekir. Ahmed Akif es-Sekâkînî'den el-Huseyn semtine taşındıklarında iki semt arasında bir mukayese yaparken, geçmiş günleri ile yeni semtten beklentilerini şöyle dile getirir:

Her gün bu saatte âdeti olduğu üzere, es-Sekâkînî'ye doğru yola çıkarken, bu gün yönü değişiyor ve ilk defa el-Ezher'e yöneliyordu. Bu değişiklik, es-Sekâkînî'de yıllarca süren, ömrünün onlarca yılını ve çocukluk, gençlik ve orta yaşlılık hatıralarının neredeyse tümünü saklayan uzun bir oturmadan sonra olmuştu. İlginç olan, taşınmanın gündeme gelmesi ile gerçekleşmesi arasında sadece birkaç gün geçmiş olmasıydı. Aslında, eski evlerinden memnundular ve onlara ömür boyu oradan ayrılmayacaklarmış gibi geliyordu. Ancak birden bire, "Allah bu korkunç semti kahretsin" bağırırları, korku ve ürperti ortalığı kaplayıvermişti. Eski ev, geçen dünün anısı olurken, Hân el-Halîlî'deki yeni ev, bu günün ve yarının gerçeği oluyordu. Ahmed Akif, hayretle "Düşmez kalkmaz bir Allah!" demekte haklıydı. Adam, bu ani taşınmadan dolayı şaşkınlık içindeydi. Kalbi, önceki sevdiği evine

⁵ Ürün, Kazım, *Necip Mahfuz ve Toplumsal Gerçekçi Romanları*, s. 147.

⁶ A. g. e., s. 257.

*özlem duyuyor ve eski bir halk semtine düştüğü için kırgınlıkla doluyordu.(...) Bu durumun da değişik bir tadı vardı. Çünkü yeni bir şey keşfetmeye, bir değişimi karşılamaya yöneliyordu.*⁷

Onun bu mukayesesinde okuyucu aynı zamanda, anılarla yoğrulmuş, değiştirilmiş mekânlarda, roman kişinin iç dünyasının izlerini bulur. Yazar, romanın başında, eski ve yeni semtin karşılaştırmasını yaparken, okuyucuyu aynı zamanda, yeni semtin özelliklerini algılama ve yaşanacak olayları bu semtin yapısına göre değerlendirme yönünde de hazırlamaktadır.

Romanda adı geçen es-Sekâkinî → *tehlike*;

el-Huseyn ve Hân el-Halîlî → *güven ve manevî desteği* sembolize etmektedirler. Böylece romanda, Kahire'nin semtleri arasındaki bir iç çekişmeye de şahit olmaktadır.

Bunun yanı sıra yazarın, eserin başında başlattığı ve sonunda yinelediği mekân değişikliklerinde, değişen ve gelişen mekânların beraberlerinde getirdikleri aksiyonlarla, olaylara hareket kazandırma ve aynı zamanda olayların doğuracağı sonuçlara da bir genişlik, değişiklik ve çeşitlilik kazandırma amacının olduğu inancındayız. Çünkü eğer, Ahmed Akif ve ailesi bu yeni semte taşınmasalardı, ne sevgili Nevâl olayı, ne bu semtte Ahmed Akif'in kazandığı kahvehane alışkanlığı ve kahvehane arkadaşları, ne yeniden canlanan aşk duygusu, heyecanlar, kardeşiyle aynı kıza âşık olmanın verdiği onulmaz acılar, ne de bu semtin birbirinden farklı simaları ve belki de Ruşdi'nin vereme yakalanıp ölmesi gibi belli başlı birçok yeni ve farklı olay yaşanmayacaktı. Şahısların hareketleri, duygu dünyaları ve yaşadıkları çatışmalar gibi, eserin hareketliliği de durağan olacaktı.

Bu semtin insanları, içinde yaşadıkları semtin hemen hemen bütün sosyolojik, psikolojik, tarihî özelliklerini, bu mekânın mahsulleri olduklarını haykırırçasına üstlerinde taşırlar.

Eserdeki baht dönüşümü ise, Ahmed Akif'in şu sözlerinin de ele verdiği gibi yine mekân üzerinden yapılmıştır:

*“Yeni bir ev, yeni bir manzara, yeni bir hava ve yeni komşular. Belki de talih değişir, şansı yenilenirdi. Belki sönük duyguları, üzerinden ölü toprağını atar, yeniden canlanır ve uyanırdı. Bu, yeni bir şey ortaya çıkarma, kumar oynama, umut arkasından koşmanın verdiği bir zevkti. Hatta eskisine göre kültür düzeyi ve statüsü düşük bir semte taşınmasından kaynaklanan, gizli bir kendini yüksekte görme zevkiydi.”*⁸

⁷ Necib Mahfûz'un *Hân el-Halîlî* romanı, 1999 yılında Bedrettin Aytaç tarafından *Hân el-Halîlî'de* adıyla Türkçe'ye çevrilmiş ve Papirüs Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Çalışmamızda, romandan verdiğimiz alıntılar, bu çeviriden alınmıştır. Necib Mahfûz, *Hân el-Halîlî'de*, s. 13.

⁸ Necib Mahfûz, *Hân el-Halîlî'de*, s. 13.

Burada, mekân değişikliğinin baht üzerinde olumlu yönde bir değişiklik yapması ümit edilirken, yeni semtin de, olayların gelişiminde ne denli yol gösterici ve etkin bir unsur olduğu ortaya koyulmaktadır.

Semt üzerinden yapılan tasvirler, okuyucuyu aynı zamanda semtin kültürel alışkanlıkları, adetleri ve ramazan gelenekleri hakkında da bilgilendirir:

“Güneşin son ışıklarının, arkalarında büyük dükkânların ve dolu sofraları haber veren açık pencerelerin bulunduğu apartmanların duvarlarından aşağıya indiğini gördü. Balkonlarda soğutulmak için testiler dizilmiş ve beyaz şeffaf örtülerle örtülmüş hoşaf tabakları serpilmişti. Hava ona kızartma kokuları ve fokurtusunu getirdi ve yemeğin büyüdü dünyasında sersemledi. Sonra bu pencereden, bir tarafı eski Hân el-Halîlî’ye bakan pencereye geçti. Pencereyi açıp, kenarına kolunu dayadı. Eski semte baktı ve onu sessiz, suskun buldu. Teselli verici kubbeleri parlıyordu.”⁹

Yeni semtin karmaşık mimarisi, dolambaçlı sokakları ve kargaşası Ahmed Akif’in karmaşık iç dünyasıyla son derece örtüşmektedir. Şöyle ki:

“el-Ezher meydanına varmıştı. Yeni hedefine doğru Hân el-Halîlî’ye yöneldi. Dar bir sokaktan, ulaşmayı istediği semte geçti. Orada, aralarını sayısız yolların ve geçitlerin ayırdığı, sanki büyük bir kışla gibi, insanı şaşırtan sağlı sollu uzanan yeni apartmanları yakından gördü. Etrafında ise, güzel kahvehaneler ve değişik dükkânlar-ta’miyye, hediyelik eşya ve kuyumcu dükkânları- göze çarptı. Ayrıca ardi arkası kesilmeyen sarıklı, fesli, şapkalı insan topluluklarını gördü ve kulakları, kendisinin ki gibi gergin sinirleri ayağa kaldıracak sesler, bağırış çağırışlarla doldu. İçini bir şüphe ve sıkıntı kapladı.”¹⁰

“Etrafına şaşkın bakışlarla baktı ve kendi kendine sordu: eski semtini benimsediği gibi bu semti de benimseyebilecek miydi? Ve acaba bu karmaşanın ortasında dünyanın işleriyle meşgulken, kendisine bir yol açabilecek miydi?”¹¹

Roman kişilerinin mekânlara bakış açıları, bir anlamda karakterlerini deşifre eden göstergelerdir. Mütedeyyin bir yapıya sahip olan Baba Akif Bey yeni taşındıkları semte, kendi inanç penceresinden yaklaşarak onu şöyle tanımlar:

⁹ A. g.e., s. 73.

¹⁰ Necib Mahfûz, *Hân el-Halîlî’de*, s. 14-15.

¹¹ A. g.e., s. 16.

*“Bu semt- Allah ondan razı olsun- Hz. Huseyn’in himayesindedir. O, dinin ve camilerin semtidir.”*¹² Ahmed Akif’e dönerek:

*“Sen el-Huseyn semti hakkında bir şey bilmiyorsun. En lezzetli ta‘miyye, en güzel bakla ezmesi, en iyi kebab, en iyi paça, sakatat burada bulunur. (...) Burada hayat gece gündüz devam eder. Burada Hz. Peygamber’in kızının oğlu vardır ve bir komşu olarak da o yeter.”*¹³

Hattat Nûnû Usta ise, yeni tanıştıkları zaman, Ahmed Akif’e semt hakkında bilgi verirken o da yine inanç yönünden yaklaşarak ve mekân unsurunun, kahramanların karakterlerini yönlendiren gücünü ortaya koyacak şekilde semtlerini şöyle tasvir eder:

*“İnanın. İnanın ki, o gerçekten sevimli, mübarek bir semttir. Adını aldığı kişiden dolayı yücedir. Gelecek günler içinde ondan ayrılmayacağını, onsuz yapamayacağını göreceksin. Derinlerden bir şey seni ona çağırarak...”*¹⁴

Ahmed Akif mekânlarla öylesine özdeşleşen bir karakterdir ki, yeni odasının penceresinin önünün açık olması ve oradan gökyüzünü rahatlıkla görmesi onu çok mutlu eder. *“Çünkü en çok korktuğu, baktığında dilsiz duvarlardan başka bir şey görmemesiydi.”*¹⁵ Dilsiz duvarlar, onun içini karartan, hayal dünyasının daraltan, ruhtan yoksun mekânlardır. Ahmed Akif gibi hassas, duygusal bir insanın böyle bir mekân içine hapsedilmesi, onun diri diri mezara gömülmesi anlamına gelirdi. Ancak odasının karşısına gelen diğer pencereden dışarı baktığında, gördüğü manzara onun estetik anlayışına tamamen ters düşer ve bu semte karşı nefret beslemesine neden olur:

“Orada değişik bir manzara gördü. En aşağıda, eski Hân el-Halîlî’ye ulaşan, dükkânları kapalı, terk edilmiş gibi duran dar bir yol vardı. Yolun öbür tarafında ise, pencere ve balkonları birbirine çok yakın apartmanlar vardı. Sonra, her iki apartmanın damunun birçok noktada birleşmiş, karşılıklı katlarının da birleşik olduğunu, böylece onun iki kanatlı bir apartman olduğu izlenimi verdiğini anladı. Yolun sol tarafında ise, eski Hân el-Halîlî başlıyordu. Adam, orayı penceresinden eski çatılar, harap pencereler ve kumaş ve ahşap tentelerin gölgelediği, iç içe geçmiş yollar halinde gördü. Bunların arkasında, gökyüzünü minareler, kubbeler, cami silüetleri ve duvarları dolduruyor ve hepsi de, el-Mu‘izz Kahire’si atmosferinin bir portresini sunuyordu. Bu manzarayı ilk defa görüyordu ve yeni semtten nefretini artırmıştı. Birbirini izleyen garip manzaraları gözden geçirmeye başladı. Bunlar,

¹² A. g. e., s. 17.

¹³ A. g. e., s. 19.

¹⁴ Necîb Mahfûz, *Hân el-Halîlî’de*, s. 44.

¹⁵ A. g. e., s. 18.

kâğıttan başka bir şeye alışmamış, tabiat ve tarihi eserlerle hiç tanışıklığı olmamış gözleri dehşete düşürmeye yeten manzaralardı.

(...)Pencereleri kapattı ve elbiselerini çıkardı. Sonra, cilbabını giydi, takkesini taktı ve rabbine şöyle diyerek dua etti: "Allahım, burayı hayırlı bir ev kıl."¹⁶

Görüldüğü üzere mekân o kadar önemli bir faktördür ki, olayların bir ögesi olarak aksiyonların şekil almasına etki eder ve okuyucu olarak, eğer esere mekân olarak seçilmiş bu semt, Ahmed Akif'in alıştığı gibi daha estetik ve nezih unsurlara sahip olsaydı, sanki olaylar daha farklı bir şekilde cereyan ederdi şeklinde bir düşünceye ulaşmamıza neden olur.

Bu semte taşınmadan önceki dönemlerde kimi zaman durağan mekân, Ahmed Akif'i o kadar rahatsız etmiş ve sıkırmıştır ki, anne ve babasını, Asyût'taki kardeşinin yanına göndererek, bir pansiyona taşınmayı bile düşünmüştür. Mekân değişikliğinin, onun üzerinde yaratacağı etki, eserde şöyle ifade edilir:

"En kolay çözüm bir pansiyona gitmesiydi. Aslında fikir hoşuna gitmişti. Çünkü farkında olmadan bir değişiklik istiyordu. Kırk yılı aynı evde bir günü ile bir yılı arasında hiçbir fark olmayan, vahşi bir yalnızlığın ezdiği rutin bir hayat yaşayarak geçiren bekâr biri nasıl değişiklik istemezdi ki?. Bu hayatı ne kadar benimsese ve alışsa da, ruhu onu gizliden gizliye değişikliğe çekecekti. Tümünden değişim!... Ancak bu defa fikirlerine uzun süre teslim olmadı, çünkü burnuna hayallerinin akışını değiştiren garip bir koku çarptı!.. Aniden de burnunun üzerinde eridi. Sanki önceden o uzanırken bir rüzgâr esintisi onu kendisine taşımıştı ve bunu hayatında ilk defa kokladığı hissini uyandırmıştı. Onu nasıl nitelendireceğini bilemedi. Kötü de değildi, iyi de değildi. Ancak insana hoş geliyordu. İçinde bir sakinlik ve derinlik vardı. Peki duygulara etkisi neydi?!.. Kesildikçe geliyordu. Acaba gecenin bu saatinde yakılan buhurlar mıydı? Ya da bu garip semtin, oturanların içlerine sızan nefesleri mi vardı?!..."¹⁷

Burada aynı zamanda, mekânın bir kokusunun olması da ona, canlı bir boyut kazandırmaktadır. Vakanın geliştiği mekânlar olan bu eski Kahire semtleri, Mısır kokmakta olup, romandaki koku unsurunun okuyucuya, mekân olarak sunulduğunu sezmekteyiz.

Öte yandan yazarın gençlik yıllarında gidip gelmeye başladığı kahvehaneler ve oralarda tanıdığı kişiler, onun üzerinde derin izler bırakmış

¹⁶ Necîb Mahfûz, *Hân el-Halîlî'de*, s. 18.

¹⁷ Necîb Mahfûz, *Hân el-Halîlî'de*, s. 35.

ve romanlarının vazgeçilmez mekânları haline gelmiştir.¹⁸ Bu romanda da, adeta bir roman kahramanı olarak varlığını hissettiren kahvehaneler ortaya çıkmaktadır:

“Yer değişikliğinin sebep olduğu tedirginlik ve gerilim yüzünden Ahmed dikkatini okuma üzerinde toplayamadı ve zayıf, kesik bir okumaya daldı. Gecenin bir saati geride kalmış ve gündüzün gürültüsü susmuştu. Ancak onun yerini, çok geçmeden bütün semti Ravdatu’l-Ferec’teki halk tiyatrolarına çeviren daha şiddetli ve daha korkunç bir gürültü almıştı. Bunun kaynağı ise, semtin etrafına yayılmış çok sayıda kahvehaneydi. Radyo, marşları ve sözleri sertçe ve kuvvetle yayıyordu. Sanki her daireden yayın yapar gibiydi. Garsonlar ise, yayvan, ezgili bir sesle çağırıp istekte bulunuyorlardı. “Bir sade... yeşil çay... nargileye tütün koy... nargile, tütünü sert olsun...” Tavla, domino taşları ve oyuncuların sesleri duyuldu. Kendini evde değil, gelip geçenlerle dolu bir yolda zannetti.”¹⁹

Kahvehane, aynı zamanda semt sakinlerinin portresini çizmektedir. Hattat Nûnû, Ahmed Akif’e ez-Zehrâ Kahvehanesini tavsiye ederken orayı şöyle tasvir eder:

“Sana ez-Zehrâ kahvehanesini tavsiye ederim. Küçük bir kahvehanedir, fakat bu semtin beyefendilerini bir araya toplar. Orada komşularındaki temizliği tanıyacaksınız.”²⁰

Yazar, hem Ahmed Akif’in iç dünyasını hem de mahalle sakinlerinin pek çoğunu, müdavimleri olduğu ez-Zehrâ Kahvehanesinin atmosferinde fiziksel, ruhsal ve sosyal kimlikleriyle şöyle tanımlar:

“İkinci günün akşamında ez-Zehra kahvesine doğru apartmandan ayrıldı. Onu, eskiden İbrahim Paşa Caddesi olan Muhammed Ali el Kebir Caddesinin girişinde buldu. Bir girişi Muhammed Ali Caddesinde, diğeri yeni yola giden uzun geçide bakan iki girişli bir dükkân hacmindeydi. Mahallede bu kahve gibi onlarca bulmuştu. Hatta semtin kahvelerini her on kişiye bir tane düşecek şekilde saymıştı. Kahveye yavaşça, tereddüt ederek yönelmişti. Çünkü kahvelere gitmeye ve havasına alışmamıştı. Kapısından girmişti ki, Nûnû Ustayı efendilerden bir grubun ortasında buldu, içlerinden biri de yöre halkındandı. Usta onu gördü, gülerek kalktı ve kaba, sert sesiyle:

- Merhaba, buyur Ahmed Efendi!..

¹⁸ A. g. e., s. 73.

¹⁹ Necib Mahfûz, *Hân el-Halîlî’de*, s. 31.

²⁰ A. g. e., s. 48.

Ona ince uzun boyuyla, dudaklarında şaşkınlık ve utanma gülümsemesiyle yaklaştı. Elini selamlamak için uzattı, onu kaba avucuyla aldı, sonra şöyle diyerek topluluğa döndü:

- Yeni komşumuz Ahmed Efendi; Bayındırlık Bakanlığında memur. Adamlar hep birden nezaket ve saygı göstermek için kalktılar, bu da onun şaşkınlık ve utanmasını artırdı. Onları birer birer selamlamaya başladı, usta da onları tanıştıyordu:

-İlköğretim müfettişi Süleyman Atte Bey, tapudan Seyyid Arif Efendi, yine tapudan Kemal Halil Efendi, avukat üstad Ahmed Râşid, eşraftan Abbâs Şuffe.

Kendisine, aralarından bir yer açtılar ve hoş geldin dediler. Onlara ısınmaya ve üzerindeki şaşkınlık ve çekinmeyi atmaya başladı. Çok geçmeden içini gurur, yücelik ve mutluluk duyguları kapladı ve bunları tatlı bir gülümseme ve canlı bir bakışla güzelce gizledi.

Bu insanlardan her bakımdan ve yönden üstün olduğuna bir şüphesi kalmamıştı. O, es-Sekâkîni'den, onlar ise ed-Derrâse ve el-Cemâliyye'dendi. O bir düşünür ve yetkin bir akıldı. Onlar ise tüm bu bakımlardan hiçbir şeydi. Hatta aralarında bulunmasının güzel bir lütuf ve hoş bir alçakgönüllülük olduğunu düşündü. Ancak kendi kendine, acaba bu topluluğa gücünün gerçeğini anlatmanın ve onları akli ve kültürel meziyetlerine vakıf kılmanın yolu nedir diye sordu. Onları büyüklüğüne nasıl ikna edecek ve kendisine saygı duymaya nasıl çağıracaktı! Şüphesiz eğer sevgi bağı oluşursa ve buluşmalar tekrarlanırsa bunlar da gelecekti. Bir iki oturuşu uzatsa bir şey olmazdı. Bakışını, yeni yüzler arasında onları dikkatle izleyerek dolaştırdı. İşte bu müfettiş Süleyman Atte, elli ya da daha fazla yaşlarında bir adam. İğrenç derecede çirkin suratlı, kambur küçük vücutlu. Yüzü, alınının darlığı, yanaklarının şişkinliği, gözlerinin yuvarlaklığı ve küçüklüğüyle çenesinin büyüklüğü, burnunun yassılığıyla bir maymunu andırıyor. Ancak bir maymunun hafifliği ve çevikliğinden yoksun. Yüzü sanki çirkinliğinin günahının öder gibi, ağır, donuk, çirkin gözüküyor. Ondaki en güzel şey ise, sağ elinin, tanecikleriyle oynadığı kehribar bir tespihti. Gariptir ki, görünüşü çirkinliğine rağmen onda nefret değil, alay etme, eğlenme hisleri uyandırmıştı. Davetli Seyyid Arif de, onunla yaklaşık aynı yaşlarda küçük bedenli, kolları, bacakları ince biriydi. Teninde bir yumuşaklık, bakışlarında temizlik vardı. Kemal Halil ise, gözlerinden ağırbaşlılık okunan, giyim kuşamına, şıklığına özen gösteren, orta boylu, şişmana yakın birisiydi. Toplulukta, yeni komşuyu en sıcak karşılayan oydu. Sonra özel bir ilgiyle Ahmed Râşid'e yöneldi. Onu, gençliğinin baharında biri olarak gördü. Yuvarlak yüzü, dolgun büyük kafalıydı, neredeyse yüzünün tamamını koyu siyah bir gözlük örtüyordu. Bu genç ilgisini çekti, çünkü bir avukattı. Avukat okumuş adam demektir.

Avukatlık da, başlangıçtan beri ümitlerinin bağlandığı ve itiraf etmese de ulaşmaktan aciz kaldığı bir meslekti. Bilgin ve yazarları kıskandırdığı gibi avukatları da kıskanıyordu. Onlardan birine, sanki sevdiği bir genç kızla evlenen ve onu düşman görerek intikam almak için üzerine atılan adamın diğerine duyduğu hisleri duymaya alışmıştı. Toplulukta, Abbas Şuffe'den başkası kalmamıştı. O, esmer çirkin, kaba yüz hatları alçaklığı ortaya koyan bir gençti. Bol bir cilbab ve terlik giymiş ve başına takke takmamıştı. Kıvrıcık saçları dağılmış ve çirkinliğini artırmıştı. Aşağılık bir görüntüsü vardı, bir hapishane elbisesi eksikti.”²¹

Bu haliyle ez-Zehrâ Kahvehanesi, müdavimlerinin kişisel özelliklerini, izlerini ve kokularını içinde barındıran bir mekândır.

Bu semte ait çizgileri ihtiva eden bu kahvehanede, kahvehanenin sahibi ve birkaç müşterisi gibi afyon içerek gerçeğin acısından kaçmaya çalışan ve uyanık olmaktan nefret eden tipler olduğu gibi, yine orada tanıştığı semt sakinlerinden Avukat Ahmed Râşid ile entelektüel sohbetler, ona karşı çıkma, diğerlerine üstün gelme arzusu, övünme duygusunu tatmin de vardır. Bütün bu duygu ve düşünce yoğunluğu Ahmed Akif'e, öncesi olmayan kahvehane alışkanlığını kazandırır. Böylece alışkın olmadığı yeni bir mekân zemininde kendini ifade etme ve içinde bulunduğu kültürel yalnızlığından biraz olsun sıyrılmaya imkânı bulur Ahmed Akif.

Kişilerin ruhsal durumlarına, sosyal statülerine, eğitim düzeylerine, dünya görüşlerine, aile yaşantılarına bağlı olarak mekânlara yükledikleri anlamlar ve mekân anlayışları farklılık gösterir. Kahvehane, Ahmed Akif için entelektüel olduğunu gösterme ve bu yönüyle büyüklenme; Hattat Nûnû ve birkaç arkadaşı için buluşma ve nutuk atma, Avukat Ahmed Râşid için felsefi tartışmalar yapma mekânıdır.

Eserde önemli bir yere sahip diğer bir mekân ise, balkon ve pencerelerdir. Bakışma, oynaşma, tanışma ve aşkın alevlendiği mekânlar olarak gözler önüne serilmektedir. Aynı zamanda bu mekânlar, dışarıya açılan mikro mekânlar olup, duygu bağının kurulmasında en önemli etkiye sahiptirler. Ancak Nevâl'in, kardeşi Ruşdî ile *pencere-balkon* ilişkisini kurduklarını görünce büyük bir hayal kırıklığına uğrayan Ahmed Akif, bu trajik durumdan kurtulmak ve avunmak için sanki bir insanmış gibi yine başka bir mekâna sığınmak isteyerek şöyle der:

“Yalnızlık mağarasına gidelim de, karanlığından, hayatın aldatmacasını gözlerimizden gizleyecek bir örtü elde edelim.” diyerek sert bir şekilde Nevâl'in penceresine döner. Pencereyi kapatarak: *“Sonsuza kadar kapalı kalacak, sonsuza kadar kapalı!”*²² der. Böylece Ahmed Akif,

²¹ Necîb Mahfûz, *Hân el-Halîlî'de*, s. 49-50.

²² Necîb Mahfûz, *Hân el-Halîlî'de*, s. 131.

kendisinin dış dünyaya açılan en önemli mekânını sembolik olarak kapatırken, aslında kendisinin dış dünya ile ilişkisini keserek, tekrar içe döndüğünün ve içsel mücadelesine devam edeceğinin sinyalini vermektedir.

Pencere, mekân olarak küçük kardeş Ruşdî ile de öylesine özdeşleşmiştir ki, diğer mekânlardaki buluşmalar olmadan önce Nevâl onu, pencerenin bir parçası sanmıştır.

Öte yandan yine romanda önemi azımsanmayacak mekânlardan biri olan “sığınak” ise, adı gibi yapılan hava saldırılarından dolayı mahalle halkının sığındığı yer ve oraya sığınan insanların adeta psikolojisini taşıyan haliyle şöyle tasvir edilmektedir:

“Sığınak, zayıf bir lamba ile aydınlatılıyordu. Pencereleeri koyu siyah perdelerle örtülmüştü. Çatısı, demir sütunlar üzerine tutturulmuştu. Duvarlarının etrafına kum torbaları konmuştu. Zayıf lambanın ışığında ölüm sarılığının yükselttiği yüzler parlamıştı. Gözleri patlak, bedenleri titrekti.”²³

Hava saldırılarından korunmak için girdikleri sığınak, mahalle sakinleri için yalnızca bir sığınak ve aynı zamanda sıkıcı, bunaltıcı bir zindan, Ahmed Akif, Nevâl ve sonraları Ruşdî için de sevgiliye göz göze gelme yeridir.

Tekrar çalan siren düdükleleriyle ailesiyle birlikte sığınağa giden Ahmed Akif, içinde bulunduğu aşk heyecanının ruhunda uyandırdığı duyguların gözüyle sığınağa girer:

“Ahmed’in rahatsızlığı gizli sevinçle karışmıştı, çünkü sığınak onu Nevâl’e yaklaştırıyor ve bakışlarına onun sevimli utangaçlığından yararlanma fırsatı veriyordu.”²⁴

Roman başkişisi Ahmed Akif, Nevâl ile göz göze geldiği, küçük odasının penceresiyle Nevâl’in balkonu arasında kendisine mutlu ve huzur dolu bir dünya kurmuş ve bu dünyaya kendince anlamlar yüklemiştir. Sığınak ve ez-Zehrâ Kahvehanesi de bu tür mekânlardan olup, onun için güven ve teselli ifade eden mekânlar olarak sunulmaktadır.

Öte yandan bir mekânın, bir insanın hayatındaki hayatî önemini, mekânın içinde barındırdığı çatışmalı durumlarla birlikte, Ruşdî’nin Kahire tasvirinde duyumsamaktayız. Tayini Kahire’ye çıkınca, Ruşdî’nin gözündeki Kahire, diline şu cümlelerle dökülür:

“Kahire, Allah’ın nimetlerinden biridir. O, din ve dünyadır. Gece ve gündüz. Cennet ve cehennem. Batı ve Doğu.”²⁵

²³ Necîb Mahfûz, *Hân el-Halîlî’de*, s. 32.

²⁴ A. g. e., s. 91.

²⁵ Necîb Mahfûz, *Hân el-Halîlî’de*, s. 102.

Mekân-kişilik çatışmasının kodlarını, Ruşdî'nin yeni evlerinde hissettiği duygular ele vermektedir. Çünkü o, alıştığı mekândan ayrı yaşayacak bir kişiliğe sahip değildi. Ne de olsa, insanlar mekânlarının ürünüdürler:

“Hân el-Halîlî'ye ilk adımını attığından beri içi sıkılmıştı. Daireye girince darlığı onu korkuttu ve bu yeni yerde ona rahat olmadığını anladı. Tüm arkadaşlarının ve çevresinin es-Sekâkîni'den olması, onların arasında uykusuz bir gece geçirdikten sonra bu semte ulaşmak için uzun bir yol kat etmeye ve onun dar sokaklarında sarhoş olarak yolunu bulmaya mecbur kalacağı kızgınlığını katladı. Öfkeden boğuldu ve ailesini eski evine ya da ona yakın bir yere taşınmaya teşvik etmeye karar verdi.”²⁶

Hatta komşu kızı Nevâl'i, pencereden görünce: “Ümitsiz semtimizde rastladığım ilk güzel şey”²⁷ diyerek, semtin onda uyandırdığı düşünceyi tek kelimeyle özetler.

Romanda adı geçen ve geçtiği andan itibaren de, romanın sonlarında yaşanacak olan küçük kardeş Ruşdî'nin veremden ölmesi olayını okuyucuya sezdirenen daimî mekân ise “mezarlık” tır. Ruşdî, el-‘Abbasiyye'deki okuluna giden Nevâl ile konuşmak için onu takip ederken: “Sol taraflarında, ebedî hüznüne boyun eğmiş olarak mezar kentin ilk kısımları göründü. Çevresinden, derin, yaygın bir sükûnet, ağır bir sessizlik yayılıyordu. Kız, orayı parlak gözleriyle süzdü ve Ruşdî'nin neşeli sesinin uyandırdığı utancı gizlemek için: Her gün bu mezarları görmek canıma yetti. Dayanılmaz bir manzara”²⁸ dedi.

Eserde, oraya giden kişilerin karakterlerini yansıtan ve onlar üzerinde etkisi hissedilen mekânlardan biri de, “afyon içilen apartman dairesidir”. Ahmed Akif, yaşadığı aşk sancısı, bir tür kefenini kendi eliyle dikmek gibi bir duygu olan sevdiği kızı kardeşine istemek acısıyla, hüznünü biraz olsun dağıtmak amacıyla, bu semtte alıştığı kahvehaneye gider. Oradan da Nûnû ustanın uzun zamandan beri ona tavsiye ettiği afyon içme gecesine katılmak ister. Bu amaçla usta ile birlikte gittiği apartman dairesi, orada yaşanan olayların rengiyle şöyle tasvir edilir:

“Kapı açıldı, Ahmed korkulu bir kalple içeri girdi. Usta da onu izledi. Salondan geçerek, mavi bir örtüyle örtülü lambadan yayılan soluk tan ışığı gibi hafif mavi ışıkla aydınlatılmış, oturanlarla dolu geniş bir odaya girdiler. (...) Daire şeklinde dizilmiş şiltelere oturdular. Ortasına da nargile, şişe, mangal gibi araçlar konulmuştu.”²⁹

²⁶ A. g. e., s. 105.

²⁷ A. g. e., s. 106.

²⁸ Necîb Mahfûz, *Hân el-Halîlî'de*, s. 143.

²⁹ A. g. e., s. 158.

Küçük kardeş Ruşdî'nin hastalığı şiddetlenince, onu sanatoryuma yatırmaktan başka çare kalmamıştır. Bozuk bir yolda araba iki kardeşi sanatoryum'a götürürken: *"Sanatoryum dağın tepesinde korkunç bir kale gibi görünüyordu. İki kardeş ona çarpan kalplerle baktılar."*³⁰ Cümlesiyle, Ruşdî'nin yakalandığı verem hastalığının korkunçluğu, bu yüzden onun çektiği tarifsiz acılar, adeta sanatoryum binasında şekillenmiş, bu mekân, bütün bu duyuların sembolü olarak sunulmuştur.

Ruşdî'nin yakalandığı hastalığın verem olduğunu öğrenen Nevâl'in ailesi, ona Ruşdî'yi ziyaret etmeyi yasaklayınca, ağlayarak odasına çekilen Nevâl, penceresini açarak bakışını sevgilisinin penceresine yönelterek:

*"Pencere kapalıydı, perdelerinden soluk bir ışık sızıyordu. O, gözlerinde o üzüntülü bakışla uzanırken canlandı, sonra o vahşi öldürücü öksürükle öksürürken. Yazık sana sevgilim. Kuvvetsiz, çaresiz yatmana yazık (...) Nerede tazeliğin, nerede gençliğin? Nerede konuşmaların, nerede ümitlerin? Hatta nerede tazeliğimiz, nerede gençliğimiz? Nerede konuşmalarımız? Nerede ümitlerimiz?"*³¹ Der. Ruşdî'nin hasta odasının rengi, hastalığın rengini sembolize etmektedir.

Nevâl'in okula giderken her gün Ruşdî ile birlikte geçtikleri *"dağ yolu"* ise, bu kez Ruşdî'nin cenazesi oradan geçerken adeta o iki sevgilinin bir sırdaşı gibi vakaya karışarak, hüznünü ve kederini ifade etmektedir:

*"Cenaze dağ yoluna ulaştığında, Ahmed'in etkilenmesi de had safhaya varmıştı. O dağ yolu, Ruşdî hakkında bilinebilecek her şeyi biliyordu. Ruşdî'ye her sabah bir âşık olarak şahit olmuştu ve genç orada arzusunun peşinde tehlikeli hastalığını hiçe sayarak koşmuştu. Göğsünü kalbine satmıştı, sonra o ikisini de kaybetmişti."*³²

Bu dağ yolundan mezarlığa ulaştıklarında, o da bu trajediye bir roman kahramanı gibi eşlik eder: *"Sonra yeni elbisesi içinde mezar gözüktü. Yeri kürekle düzenlenmişti. Girişine sandalyeler konmuş, sucular çevrelemişti. Mezar, ağzını sanki alışılmış trajediden sıkılmış gibi açtı. Cenaze yere kondu, örtü açıldı, Ruşdî, onun için kendisinin seçtiği kefene sarılı olarak kaldırıldı, eller üzerinde taşındı, onu yerin boşluğunda kaybettiler."*³³

Roman, onun ana eksen karakterlerinden biri olarak sayabileceğimiz *"mekân"* değişikliği ile başlamış ve roman kahramanlarının, yeni taşındıkları semtte olaylar gelişmiş, genişlemiş, odak noktasına ulaşmış ve yavaş yavaş çözümlenerek sona doğru yaklaşılmaya başlamıştır. Başlangıçta, es-Sekâkîni

³⁰ A. g. e., s. 189.

³¹ *Hân el-Halîlî'de*, s. 205.

³² A. g. e., s. 218.

³³ *Hân el-Halîlî'de*, s. 218.

semtini çok tehdit eden hava saldırılarından korunmak için taşınılan ve roman kahramanları için adeta bir sığınak olarak tanımlanan Hân el-Halîlî semti, son bölümde acılı anne tarafından şöyle tanımlanır:

*“Bu uğursuz bir semt. Buraya istemeden geldim ve asla sevmedim. Oğlum, burada hastalandı ve öldü. Bırak buradan üzülmeyen ayrılalım.”*³⁴ Diyerek, oğlu Ahmed Akif’ten yeni bir ev bulmasını ister. Acılı anne, onlar için güvenli olan bu semttten ve tüm halkından iğrenmiştir. Çünkü bütün kötü anılarını, o semt yüklenmiştir. Bu değişikliğin yarattığı görünüm Ahmed Akif’in şu sözleriyle ifade bulmaktadır: *“İçinde değişiklik isteği ile bu semte geldiği günü hatırlıyor muydu?. İşte değişiklik olmuş, gözyaşı ve üzüntü meydana getirmişti.”*³⁵

Bu kez de acıdan kaçmak için mekân değişikliği arzulanır. Her değişiklikte olduğu gibi, bu değişikliğin de içinde yeni umutlar, kederleri hafifletme, acılara merhem olma gibi özel anlamlar bulunmaktadır.

Bu taşınma anında, Ahmed Akif ve ailesinin nazarında birer mahalle komşusu gibi olan mekânlara veda vakti gelmiştir. Vedalaşılan mekânların başında, şüphesiz “ez-Zehrâ Kahvehanesi” gelmektedir. Semt ise, Ağustos ayında; *“Gecenin yalnızlığını dağıtan ve binalar ve yollara büyüsunü veren gümüş bir örtüye bürünerek”*³⁶, *ıssız bir hareketsizliğin*³⁷ rengi olan griyle boğucu, bulutlu düşünceleri dillendirmektedir.

*“Bu durum, müziksel olarak değerlendirilecek olursa, bir finalin ardından gelen kesin susuşa benzer. Bundan sonra müzik, yeni bir dünyanın başlayışı gibi devam edecektir. Çünkü bu susuşla kapanan müzik, ilelebet bitmiş ve tamamlanmıştır.”*³⁸

Ayrılık anında, Ahmed Akif, kardeşi Ruşdî’nin odasına bakmak ister ve ona bir ölünün odası olduğunu en duygulandırıcı şekilde ifade eden canlı, anı ve hüznün atmosferi taşıyan, kederler içinde olan bir mekânla yüz yüze gelir: *“Kapıya yaklaştığında, içi sıkıldı, içini üzüntü kapladı. Kapının kolunu çevirdi. Ağır ağır içeri girdi. Elektrik lambasını yaktı, terk edilmiş odaya ürkek bir bakışla baktı. Toprak kokusu odayı doldurmuştu. Eşyalardan bir yığıntı ve üzerinde tozların biriktiği, görünmez hale getirdiği bir yazı masası gördü. Her şey vedayı ifade ediyordu.”*³⁹

³⁴ A. g. e., s. 219.

³⁵ A. g. e., s. 231.

³⁶ Necîb Mahfûz, *Hân el-Halîlî’de*, s. 231.

³⁷ Kandiski, Vasili, *Sanatta Zihinsellik Üstüne*, Çev: Tevfik Turan, İstanbul, Kasım 1993, s. 74.

³⁸ A. g. e., s. 74.

³⁹ Necîb Mahfûz, *Hân el-Halîlî’de*, s. 221.

Açılış mekânı, Ahmed Akif ve ailesinin taşındıkları Hân el-Halîlî semti olan romanımıza, onun dominant karakteri olarak değerlendirebileceğimiz mekân yani yine Hân el-Halîlî semti kapanış mührünü vurur. Bu durum, Ahmed Akif'ten yansıyan mekân vedalaşması duygularıyla şöyle ifadesini bulur:

“Bu, son geceydi. Yarın yeni bir evde geceyi geçirecekti. Yeni bir semtte, geçmişe sırtını dönerek...”

Yarattığı ve kırdığı ümitler ile geçmişe.

Elveda Hân el-Halîlî... ”⁴⁰

SONUÇ

Bu romanda mekân, adeta kanlı, canlı bir varlık gibi hep olayın içinde, hem etken hem de etkilenen bir varlık olarak boy göstermektedir.

Necîb Mahfûz, mekânları tasvir ederken, bu tasvirlerin içinde, mekânların ruhunu da okuyucuya başarılı bir şekilde sezdirmektedir. Aynı zamanda yazarın, eserinde anlatmak istediği olaylara ve vermek istediği mesajlara uygun mekânlar seçtiği; mekânların, roman kişilerinin sosyal statüleriyle uyum içinde olduğu görüşündeyiz.

Eserde, varlığı ve gücü azımsanmayacak olan mekân unsuru, bu özelliğiyle de romanda cereyan eden olaylara somut bir yapı kazandırmakta; yaşanan mekân değişimleri ise görsel olarak esere bir boyut katmaktadır.

Kahire'nin eski semtleri olan es-Sekâkînî, el-Huseyn ve Hân el-Halîlî'nin taşındıkları tarihî, kültürel, estetik ve sosyolojik değerleriyle de esere anlam yüklediklerini ve ağırlıklarını koyduklarını görmekteyiz.

Yazar, romanına mekân olarak seçtiği bu semtleri tasvir ederken, onları esas alarak, 1940'lı yıllarda, Kahire'nin eski ve köklü semtlerindeki insanların yaşamlarını, adetlerini, geleneklerini, özel günlerdeki kutlamalarını ve dünyaya bakış açılarını, yaşadıkları bu mekânlarla özdeşleştirerek okuyucuya sunmaktadır.

Bu eserin, mekân değişikliklerinin doğrudan doğruya olaylar ve karakterler üzerinde etkisini gösterdiğine dair iyi bir örnek olduğunu söyleyebileceğimiz gibi; vakanın ağırlığını taşıma ve ritmine ayak uydurma açısından da mekânların dayanıklı olduğunu gözlemlemekteyiz.

Öte yandan yazarın eserine, Kahire'nin bu bilinen eski semtlerini seçmesinde, hem kendisinin bizzat bu semtlerin çocuğu olmasının hem de okuyucunun hayal dünyasını, bu semtlerin tipik özellikleri üzerinde çalıştırmaları yönünde bir beklenti içinde olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü

⁴⁰ Necîb Mahfûz, *Hân el-Halîlî'de*, s. 231.

okuyucular, adı geçen semtlerde yaşamasalar bile, bu semtlerin tarihî, sosyal ve kültürel dokuları, onları, olayların hangi yönde gelişeceğine dair bir tutum takınmaya ve hayal güçlerini o yönde harekete geçirmeye sevk eder.

Bu eserde, roman karakterleriyle kaynaşmış ve bütünleşmiş bir mekân olgusuyla karşı karşıyayız diyebiliriz. Bu haliyle mekânlar, adeta roman kahramanlarından biri haline gelmiştir. *es-Sekâkîni*, *el-Huseyn*, *Hân el-Halîlî semtleri*; *ez-Zehrâ Kahvehanesi*; *sığınak*, *pencere*, *balkon*, *sanatoryum* olmadan bu roman da olmazdı şeklindeki duygu ve anlayışı okuyucuya iyiden iyiye duyumsatılır. Böylece mekân, kişileştirilir. O, roman karakterlerinden biridir artık. Gerçekten de bu mekânları romandan çekip alırsak, ne kişileri tahlil edebiliriz ne de olayları geliştirebiliriz. Her şey, romanın bütün devinimi durur ve akıcılığı ortadan kalkar.

Eserde, ailenin taşındığı eski semt *es-Sekâkîni*, yeni taşınılan *el-Huseyn* ve *Hân el-Halîlî* semtlerini “geçici”, aynı zamanda *el-Huseyn* ve *Hân el-Halîlî*’yi “yabancı”, dağ yolu, istasyonlar ve durakları “dış”, mezarlığı “daimî”, kahvehaneleri “genel”, sadece sevgililerin karşılaşmak için kullandıkları pencere ve balkonu ise “özel” mekânlar olarak sıfatlandırabiliriz.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, *Hân el-Halîlî* romanında adı geçen mekânlar, roman kahramanlarının ruhsal, sosyal, ekonomik durumlarının yanı sıra okuyucuya, karakterleri tanıma imkânlarını sunmakta; roman karakterlerinin psikolojilerini ve etraflarına bakış açılarını etkilemektedir. Bu yönüyle dramatik bir görev üstlenerek, olayların en önemli aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR:

Kandiski, Vasili, *Sanatta Zihinsellik Üstüne*, Çev: Tefik Turan, İstanbul, Kasım 1993.

Necîb Mahfûz, *Hân el-Halîlî’de*, Çev: Bedrettin Aytaç, Papirüs Yayınları, İstanbul 1999.

R. WELLEK ve A. WARREN, *Yazın Kuramı*, Çev: Yurdanur Salman ve Suat Karantay, Adam Yayıncılık, İstanbul 2001.

Tekin, Mehmet, *Roman Sanatı (Romanın Unsurları)*, İstanbul 2001.

Ürün, Kazım, *Necip Mahfuz ve Toplumsal Gerçekçi Romanları*, Konya 1999.

www.sis.gov.tr/VR/Figure/arabic/html/3i.htm.